

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 63, Aralık / December 2019, 539-552

**YAPISALCILIK SONRASI HEGEL:
BÜTÜNLÜK, ORGANİKLİK, YANSIMA KAVRAMLARI ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

**Poststructuralist Hegel:
An Investigation On The Concepts Of Integrity, Organicity, Reflection**

(Makale Geliş Tarihi: 18.11.2019/ Kabul Tarihi: 03.12.2019)

Gül TURANLI*

Öz

Bu çalışmada, yirminci yüzyılı etkileyen Hegel düşüncesinin yapısalcılık ve yapısalcilik sonrasında benimsenen görüşlerinin Fransız kanadın önemli isimlerinden Gilles Deleuze ile bağlantısı sorgulanmaktadır. Özellikle Hegel'in yapısalcilik sonrası düşünürler tarafından eleştirilmesine rağmen, birçokları tarafından Hegelci kavramların yeniden kullanıldığı zorunlu dönüşler irdelenmiştir. Hegel'den devşirilen kavramların, -özelde bütünlük, organiklik, yansıma kavramlarının yapısalcılıktan yapısalcilik sonrasına geçişi açıklamak ve yeni bir felsefe oluşturmak adına nasıl kullanıldığı incelenmiştir. Okuma edimi üzerine odaklanmış olan bu yeni edebiyat ve felsefe teorilerinin dayanağı olan kavramsal uğrakların, yeni perspektifler dile getirmesi bakımından Batı felsefesini hâkimiyeti altına almış aşkın felsefelerle olan hesaplaşması ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Hegel'in yapısalcılıktan yapısalcilik sonrasına geçişteki konumu belirlendikten sonra, onun felsefesinin kilit kavramlarının Fransız sahnesindeki yansımaları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bütünlük, Organiklik, Yansıma, Aşkın, Yapısalcılık, Postyapısalcilik.

Abstract

In this study, the connection between the views of Hegel thought, affecting the twentieth century, adopted in the structuralism and post-structuralism and Gilles Deleuze, who are important figures of the French wing is ques-

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü; *Assist Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, guleren@atauni.edu.tr*, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1955-7549>

tioned. Although Hegel was criticized by post-structuralist thinkers, in particular, the aspects that have influenced the formation of concepts that justify the birth of texts have been examined by many of them. It was examined how the concepts derived from Hegel— especially through the concepts of integrity, organism and reflection—were used to explain the transition from structuralism to post-structuralism and to form a new philosophy. The showdown of the conceptual calls that are the basis of these new theories of literature and philosophy focused on the act of reading with the transcendental philosophies that dominated Western philosophy in terms of expressing new perspectives is tried to put forward. In this context, after determining Hegel's position in the transition from structuralism to post-structuralism, the reflections of the key concepts of his philosophy on the French scene are evaluated.

Keywords: Integrity, Organism, Reflection, Transcendent, Structuralism, Poststructuralism.

Giriş

Yirminci yüzyılın önemli akımlardan olan yapısalcılığı ve sonrasındaki postyapısalcılığı derinden etkilemiş olan Hegel, yapısalcılık ve yapısalcılık sonrası çizginin dönüm noktasında yerini almaktadır. Hegel'in kavramları aracılığıyla, birtakım disiplinlerde yaklaşım farklılıkları gündeme gelmiştir. Bu yaklaşım farklılıklarına en belirgin örnek okuma edimine dayalı disiplinlerarası hatta disiplinlerötesi yeni söylemlerin gelişmiş olmasında yatar. Bu çalışmada Hegel'in felsefi düşüncesinden ve kavramlarından hareketle yirminci yüzyılı etkisi altına almış olan yapısalcılık ve yapısalcılık sonrası anti-Hegelci tartışmalar incelenmiştir. Özellikle postyapısalcı felsefenin Hegel'le olan yüzleşmesi yine Hegel'den devşirilen kavramlarla ele alınmıştır. Hegel'in temel kavramlarıyla birlikte düşüncenin içinde çelişik olanın Deleuze tarafından yeniden üretilmesi problemi fark felsefesi ekseninde sorunlaştırılmıştır. Bu doğrultuda geleneksel Batı felsefesinin mutlak aklını temsil eden evrensel, genel, soyut, tek bir hakikate dayalı söylemleri karşında konumlandırılan söylemler değerlendirilmiştir. Özellikle Batı kültür tarihine kaynaklık eden Hegel kaynaklı rasyonel aklın hegemonik yapısına yönelik söylemlerineleştirilerine yer verilmiştir. Deleuze'ün Hegel'den miras kaldığını düşündüğü çizgisel, ilerlemeci, dikey tarihsel yaklaşımın yerine tekilliği, farklılığı olumlayan ağaç biçimli düşünce modeli üzerinde durulmuştur.

1. Yapısalcılık ve Yapısalcılık Sonrası Hegel

Yapısalcılığın ve buna koşut olarak yapısalcılık sonrası düşüncenin Hegel'le olan ilişkisi sanattan politikaya kadar geniş bir seçkiyi içine alır. Hem ontolojik hem de epistemolojik olarak sıkı bir şekilde örülmüş Hegelyen sistemin öğeleri, yapısalcılık ve yapısalcılık sonrası süreçlerin esas konumlarını inşa eder. 19. yüzyılın en büyük düşünce sistemlerinden olan Hegel felsefesi, modern düşüncenin pek çok alanına sirayet ettiği gibi, 20. yüzyılın Kıta Avrupası geleneğinde yer alan, hümanizme karşı bir duruş sergileyen, metafizik karşıtı, tarihsel bağlamları ve bireysel eylemleri dışarıda

birakan yapısalcılığı da etkiler. Yapısalcılıktan postyapısalcılığa geçişte Hegel'in etkilerini izah edebilmek için öncelikli olarak yapısalcılığın dilbilim yöntemlerinin Hegel'in kavramlarıyla olan olumlu ya da olumsuz bağlantısının irdelenmesi gerekir.

Ferdinand de Saussure'un 1916'da yayınlanan *Genel Dilbilim Dersleri (Course in General Linguistics)* başlıklı kitabıyla, dilbilim teorisi olarak ortaya çıkan yapısalcılık, dil, matematik felsefesi, toplumsal ve kültürel fenomenlerin analizi gibi konularda bir sistem içinde ortaya çıkan terimleri anlaşılır kılmaya çalışır. Bu anlamda Saussure sadece yirminci yüzyıl dilbilimlerinin değil aynı zamanda Avrupalı felsefenin ve beşeri bilimlerin gelişmesinde de önemli bir yere sahiptir. Saussure'un çalışmaları, Merleau-Ponty, Lévi-Strauss, Henry Lefebvre, Roland Barthes, Jacques Lacan, Michel Foucault gibi düşünürlerin ve bu düşünürlerin sosyal bilimlerdeki çağdaşlarının düşüncelerini hiç kuşku yok ki derinden etkilemiş ve zenginleştirmiştir. (Holdcroft, 1991: s. 4) Dolayısıyla postyapısalcı düşüncüyü değerlendirebilmek ve onunla başlayan düşünce yörüngelerini anlayabilmek için göstergebilimsel yöntemlerin anlaşılması gerekmektedir. (Gottdiener, 2005: s. 13-14) Zira hem yapısalcılık hem de yapısalcılık sonrası felsefe Saussure'e değinmeden ya da onunla bağlantı kurmadan eski teorik modellerden ve felsefi geleneklerden kopuşu gerçekleştirmedi. Bu çift yönlü etkileşim, bir yandan Saussure'un içinden çıktığı eski gelenekle bağlantısını bir yandan da kendisinden sonra gelecek olan yaklaşımları ne yönde etkilediği sorununu beraberinde getirir. Başka bir ifadeyle Saussure'un neredeyse bir yüzyılı etkisi altına alan *Genel Dilbilim Dersleri*'ndeki felsefi yönelimleri, yapısalcılık sonrası felsefenin geçmişle olan hesaplaşmasında etkili olur. Zira yapısalcılık sadece bir kuram olmaktan öte, birçok bilim alanında uygulaması olan bir yöntemdir. Fransa'da kullanılmaya başlanan bu yöntem, genel olarak yapıya yönelir. Fransa'daki hümanizme karşı olarak toplumsal sorunları, felsefi problemleri yapısal bir yöntemle çözüme ulaştırmaya çalışır. Çünkü yapısalcılık için yüzeydeki her problemin altında yatan bir sistem veya yapı vardır. Yapılması gereken söz konusu yapıyı ya da sistemi bulmaktır. Bu yüzden yapısalcılık, dönemin varoluşçu karakterdeki bireysel özgürlük anlayışının aksine daha nesnel bir yaklaşım sergiler. Başka bir ifadeyle, geleneksellikten kopuşu simgeleyen bir yaklaşım olarak özneyi bir kenara bırakan süreksizliği vurgulayan nesnel bir benimseme içine girer. Esasen modernizmin sloganlaştırdığı "bilimin her şeye uygulanabileceği" ifadesinden hareket ederek sistemdeki birimlere, yapılara yönelir. Öncelikli olarak yapılara vurgu yapan yapısal dilbilimi, kültürel ve toplumsal fenomenlerle ilişkilendirerek her yapıyı birbiriyle bağlantılı olan sistem içinde anlamlandırır. Yapılar tek başlarına bir anlam ifade etmezler. Ancak bir sistem içerisinde bütünü oluşturan parçalar olarak anlam kazanırlar. Yapılara ve yapılar arasındaki ilişkilere yönelerek, canlı varlığın yapılardan oluşan yönlerini açıklamaya çalışır. Esasında ise yapısal dilbilim üzerine odaklanarak Fransız düşüncesini ifade eder. Bu yönüyle toplumsal ve kültürel fenomenleri mümkün kılan temel yapılar üzerine odaklanırlar. Bir dilin her türden unsur ve içeriklerinin yani sesler, sözcükler ve anlamların dilsel bir yapı içerisinde oluştuğunu belirtirler.

Kendi içsel yapısı içerisinde ele alınan dille ilintili linguistik sistemin, o zamana kadar ki klasik dil anlayışı reddedilir. Klasik dil anlayışında dil yalnızca sözcükleri adlandırmak ya da etiketlemek için kullanılan seslerdir. Klasik dil anlayışına karşılık Saussure'de, bütün sözcükler ve anlamların belirli bir sistem içerisinde ortaya çıkması gerekir ve dilsel fonksiyonlar göstergelerin fiziki olarak seslendirilmesi veyahut etiketlenmesiyle ilişkili değildir. Göstergeleri birbirinden ayıran fiziki bir ses değil, göstergeler arasındaki ilişkiler ve karşılıklardır. Bu anlamıyla yapısalcılık, temel birimi gösterge olan, gösterim sorunsalıyla ilgilenen ve göstergelerden hareketle dünyayı anlamaya çalışan bir yöntem biçimidir. Bir dili meydana getiren karmaşık söz edimleri yığımına bir düzen getirme (Coward- Ellis, 1985: s. 27) amacıyla, toplumsal ve kültürel fenomenleri, anlamları olan öğeler sistemine dönüştürürler. Bu sayede dilsel göstergelerin dışında başka gösterge sistemlerine de vurgu yapan bir göstergebilim gelişir. Yapısal sistemin toplumsal ve kültürel fenomenleri tek tek açıklamak yerine, fenomenolojik yaklaşımlardan kendisini ayırarak bütünlükçü ve bilimsel bir yaklaşımla dilbilim teorisinde doğrudan olarak linguistik göstergelere yöneldiği görülür. Dilin somut temele dayalı olan yönüyle soyut yani düşünceye dayalı olan yönü, bir kavrama karşılık gelecek biçimde gösteren/gösterilen kavramlarında izah edilir. Toplumsal ve kültürel alandaki insanların konuşmasını ifade eden dil yetisi kavramı, soyut kurallar sistemini ifade eden dil kavramını ve konuşmayı ifade eden öz kavramını birbirinden ayrılmaz bütünlüklü bir yapıda birleştirir. Her bireyde ayrı ayrı gerçekleştirilmesi gereken somut ve sosyal bir söz-eylem kuramı çerçevesinde iç içe geçmiş bir anlamlar ve kavramlar sistemi ile karşılaşırız.

Tüm bu yaklaşımlar Hegel kaynaklıdır. Bizatihi Hegel'in Fransa'da alımlanmasının sebebi, Hegel'in eğretilmeye dayalı Efendi-köle diyalektiğinden kaynaklanır. Hegel'e böylesi bir dönüş zorunludur. Çünkü Fransa'daki Hegel okumaları, tam da bu noktada *Tinin Fenomenolojisi*'ndeki mutsuz bilinci temele koyan bir alan yaratır. Mutsuz bilinç, Fransız yapısalcılar arasında hâkim bir konu olduğu gibi Fransız postyapısalcılar arasında da hâkim bir konudur. Öte yandan mutsuz bir bilinç üzerinde sentez yapabilmek söz konusu değildir. Dolayısıyla sentezin olmadığı yerde diyalektikten bahsetmek mümkün değildir. Ancak Efendi-köle diyalektiğinde evrensel tanınmayı arzulayan çoğulluklar vardır. Bir bütünlük içerisinde evrensel bir tanınmaya karşılık gelen tüm arzular, esasında birbirini olumsuzlayan zıtlıklardır. Arzularını karşılamak isteyen birey, olumsuzlama yoluyla gerçekliği, yine gerçekliğe dönüştürerek yani içselleştirerek beni arzulayan fakat ben olmayı ortadan kaldıran olumsuz yönü olumluya dönüştürür. Bu çoğulluk arasında ortaya çıkan eylemler, değişmez sabit içeriklere sahip değildir. Klasik anlamda Hegel'den önceki filozoflarda görülen çokluğu değişmez bir temele dayandırma düşüncesi, Hegel ile birlikte tez ve antitezi birlikte içeren olumsuzlama yoluyla üçüncü bir kavramı ortaya çıkarır. Hegel için önemli olan tümel ve değişmez olanın bilgisi değildir. Tikel veya bireysel olanın anlaşılmasıdır. Tikel olanı sadece, değişme süreci içerisinde olan tarihsel bir akıl anlayabilir. Dolayısıyla Hegel için evren organik bir süreçtir. Fransa'da savaş sonrası düşüncenin temelinde de

Hegel'in bütünlük, organiklik ve yansıma kavramlarının yeniden canlanması görülmektedir. Hatta bu süreç "Kojève'den başlayıp sonrasında Deleuze ve Lyotard gibi 'anti-Hegelci' düşünürlere kadar uzanan" bir canlanıştır. (Marks, 2016, s. 74)

Tarihsel düşümenin ana uğrağı olarak Hegel, 1930'lu yıllarda tarihle girişilen uğraşlardan ötürü akademik alanda yeniden yerini almıştır. Tarihle ilgisi olmayan, evrensel Kartezyen felsefelerle karşı Fransız felsefesi, tarihsel bilincin izini sürmeye çalışır. Kaldı ki Hegel'in kendisi de Kartezyen felsefenin iddialarını epistemolojik yönden değerlendirir. Buna göre gerçekliğin kendisini düşünebilme, bütün olarak Mutlak'ın kendini gerçekleştirme süreci, tarihsel olarak düşünebilen bilinçtedir. Yapısalcılığın da ifade ettiği gibi, toplumsal ve kültürel fenomenleri tek tek açıklama yönündeki adımların aksine, onların anlamlarının analizinden yola çıkar. Eylemlerimizi anlamın yolu, tarihsel ve politik söylemlerin içinde aramaya yönelir. Tüm karşıtlıkları kapsayan bir bütünlüğü verecek şekilde kullanılan bilinç, tarihin içinde mutsuz bir bilinçtir. Buradan hareketle, Hegel felsefesinin diyalektik yapısının eylemsel bir tarih alanına indirildiği Fransız sahnesinde, Hegel üzerinden çeşitli sentezlere girişilmiştir. Hegel'in kavramlarına başvurularak gerçekleştirilen açıklamalar, Mutlak Tin'in bütünselci yönünün öncesinde tez antitez karşıtlığında gündeme gelen ilişkide yatar. Hegel'e göre tez antitez arasındaki karşıtlıktan ortaya çıkan süreç, tinin diyalektik yoluyla kendi öz gelişiminin çıktısıdır. Mutlak'ın bütünsel karşıtlığı olarak tin, kendi öz gelişiminin sonucuna tekabül eden bir süreçtir. Bu süreç, önce tezde var olan, sonra doğada antitezi olarak karşıtıyı gören ve nihayetinde toplumsal ve kültürel alanda kendini gerçekleştiren bir Mutlak'a ulaşma çabası içindedir. Delbos, diyalektik sürecin tez antitez şeklinde seyreden ilişkisini, tabi kıldığı ve kapsadığı momentlerin sebebi olarak görürken aslında kendini koşullandıran bir sentez olması anlamında Mutlak özneye vurgu yapar. Nitekim tez antitez arasındaki karşıtlığın kökenini farklı şekilde izah edenler de olacaktır. Derrida'nın belirttiği üzere, tez antitez arasındaki ilişkinin kökenleri, kökensel köken olmayandır. (Baugh, 2016, s. 84-85) Postyapısalcılar, tez antitez arasındaki ilişkiyi, bir kökene dayandırmayarak, Mutlak'ın kendini tanıma ve gerçekleştirme süreci olarak özneye yüklenen misyonu yapıbozuma uğrattılar. Özneyi yapıbozuma uğratarak kendi kendisini düşünen gerçekliğin rasyonalitesini, Hegel'in yansıma kavramından hareketle, bilincin yansıdığı ideanın alanları olmaktan çıkarırlar. Özne kavramını çözüştürerek, oluşun belirlediği süreçte bilinçle eşanlı olan benlik kavramını bozuma uğrattılar. Yapı ve öznenin birbirine bağımlı olan karakterini ortadan kaldırırlar. Bundan ötürü özneyi, yapıbozuma uğrattılar. Nitekim gerek düşüncesinin Hegelci felsefe yönünde biçimlenmiş olması gerekse psikanalize yakınlığından dolayı Lacan, özneye bağlı kalmıştır. (Sarup, 2004, s. 10) Onun dışında diyalektik sürecin, mutlak olarak kendini koşullandıran özne biçiminde yansıması, postyapısalcılar tarafından eleştirilir. Kendinden yola çıkarak yansımasını doğada bulan bilinç, Mutlak'ı kendisinde araştıran geleneksel Hegelciliğin dışına çıkarak, kendinde ve kendisi için olan Mutlak'ın temelini oluşturan tez antitez arasındaki ilişkiyi yadsır. Birbirine

indirgenemez olarak görünen tez antitez ikiliği, Batı felsefesinin temsile dayalı görüşünün bir yansıması olarak kabul edilir. Bu yönüyle özneyi yapıbozuma uğratma esasında yapıyı da yerle bir eder.

Hem yapısalcılar, hem de postyapısalcılar, Hegelci bir diyalektik oyunu ile ilerlemek yerine bilinç kavramının antiteziymiş gibi bilinçdışı kavramını elde etmeye çalışmazlar. Başka bir deyişle, varlığın hareketini diyalektik bir hareket olarak açımlayan, varlıkların karşıtlıklardan ilerleyen diyalektik bir hareket olma düşüncesini eleştirirler. Hegelyen düşüncede yer alan zihnin varlıktan yokluğa ve yokluktan varlığa doğru hareketin oluşa dayalı belli örüntüsünü katetmezler. Bu suretle hem tarihselciliğin eleştirisini yaparken hem de tarihin içinde baştanbaşa belli bir örüntü bulunduğu fikrine de karşı çıkarlar. “Lévi-Strauss’un, Sartre’ın tarihsel maddecilik anlayışı ile günümüz toplumunun geçmişteki kültürlerden daha üstün olduğu varsayımına karşı çıktığı *Yaban Düşünce*’deki eleştirisi bilinen bir örnektir.” (Sarup, 2004, s. 10-11) (Bkz. Strauss, 1966.) Koyré’nin de belirttiği üzere Hegel’in alımlanması temelde olumsuzdur. Olumsuz olmasına rağmen, Hegel’in Fransa’daki varlığı Kartezyen felsefeye inat daha fazladır. Hegel çalışmalarının çoğunda karışıklıklar söz konusudur. Ancak Hegel’in Fransa’daki varlığı, Fransız felsefesinin parçası olması bakımından bir gerçekliktir. Hem Hegelci sistemi mümkün kılan etkilerin hem de Hegel’in kullanmış olduğu kavramlar arasındaki mantıksal yakınlıkların tarihsel oluşum süreçleri, metinde öngörülen ölçütlerin yeniden ele alınışına olanak tanımıştır. Söz gelimi, Derrida’nın Hegel’in kavramları kaynaklı Saussurecü dilbilime, Lacancı psikanalize ve yapısalcılığa yönelttiği eleştiriler bu kapsamdadır. Kaldı ki Derrida, Freud ve Nietzsche’nin metinleri çerçevesinde eğretilen doğasına ilişkin düşüncesini iddia edildiği üzere metinde öngörülen ölçütlerden yola çıkarak, dil üzerine Batı’nın kurmuş olduğu phonocentrism ile logocentrism kavramlarında açığa çıkarır. Dil üzerine genel bir taslak sunmaya çalışırken, Heidegger’in Varlık kavramının üstünü sık sık çizen görüşünü benimser. Yapısalcılıkta Saussure’un yaptığı aksine gösterenle gösterilen arasındaki doğrudan doğruya bağı koparır. Söz gelimi, Saussurecü düşüncede, her göstergeye bir birlik gözüyle bakılır. (Sarup, 2004, s. 52) Aynı şekilde herhangi bir düşüncenin belirleyicisi olan dil, dil sistemleri içerisinde soyut bir alanda kendini gerçekleştirirken, dilin somut kullanımı olan sözler ise kendilerini bireysel ve somut bir alanda birbirinden ayıramaz bir şekilde gerçekleştirmek durumundadır. İçinde yaşadığımız dünyanın bilincinde olmamız için dile bağımlılık bir yana, esas olan dil tarafından yapılandırılmış sistemler ağı söz konusudur. Bu anlamda somut ve bireysel sözlerin bağlı olduğu soyut dil sistemleri vardır. Gösteren ile gösterilen arasındaki bağıntı tamamen dünyadaki kendiliklerin zorunlu ya da doğal göndermelerle kurulu olması gereken önceden var olan bağıntıları adlandıran bir yapının aksine keyfi bir yapıya sahiptir. Bu nedenle göstergeler anlamlarını zihinde uyandırdıkları çağrışımlar aracılığıyla bir göstergeler sistemi oluşturarak ortaya koyar. Zihinde oluşturulan çağrışımlar ise dışlama ilkesi yoluyla kendisini açığa çıkarır. Bu durum bir göstergenin diğerinden sese dayalı imler yoluyla ayrılmasını sağlayan sistemi, bir göstergeler sistemine dönüştürür. Saussure, bir kavramın ve bir ses imgesinin birliğini gösterge olarak adlandırır. Ancak bu klasik

dil anlayışındaki gibi bir ses imgesini ifade etmez. Burada sözü edilen kavramlar, her biri ötekini çağrıştıran ve her biri ötekinin karşıtı olan adlarla belirtilirse belirsizlikler ortadan kalkar. Saussure, gösterge sözcüğünü bütünü göstermesi için kavram ve ses imgesi sözcüklerini sırasıyla gösterilen ve gösteren olarak değiştirmeyi önerir. (Saussure, 1966: s. 253-257)

Gösteren ile gösterilen arasındaki bağ, dil ile dünya arasındaki ilişki bağlamında, linguistik sistemi oluşturan sosyal yapılarla örülmüştür. Bu bağlamda bir toplum, sahip olduğu dil yoluyla dünyayı anlamlandırır. Dildeki bu keyfilik, göstergenin kendisiyle aynılığı ve göstergenin diğer göstergelerle girmiş olduğu karşıtlık eksenince düzenlenir. Bu ilişkiler ve karşıtlıklar söz konusu olduğunda bireysel bir göstergenin diğer göstergelerle olan ilişkisi bütün bir linguistik sistemi değerlendirmeyi gerektirir. Çünkü parçanın anlamı ancak bütün içerisinde olduğunda anlaşılabilir. Dilsel sistem üzerine yaptığı bu vurgular aslında 19. yüzyılın dil anlayışını eleştirir mahiyettedir. Bilhassa ilk dile ve bu dilin yapılarının kökenleri üzerine yürütülen kurgusal tarihsel-ciliğe karşı bir eleştiridir. Avrupa dillerinin ve uluslarının ortak bir kökenden geldiği fikrinin uzantılarına karşı bir duruştur. Başlangıç ve köken tartışması, en eski dil ve kutsal bir kaynaktan gelme tartışmaları, karşılaştırmalı çalışmalar ile birlikte diller ailesi sınıflandırmalarıyla yönünü değiştirir. Her ne kadar dinsel bir kaynaktan uzaklaşılsa da yine bir kökene dayandırma ekseninden çıkılamamıştır. Hegel, *Tarihte Akıl* adlı eserinde tüm bilim ve sanatın kendisinden kaynaklandığı bir ilk dil ve ilk medeniyet olma iddiasını tasvir eder. İlk dil ve ilk medeniyet olma iddiasını taşıyan toplum, aynı zamanda insanlık tarihinin de başındadır. Ancak böylesi bir kabulün Hegel için tarihsel temelleri yoktur. (Hegel, 1991: s. 160.)

Başlangıca ve kökene bir şey yerleştirip tarihsel bir kurgu oluşturma meyli, Hegel tarafından eleştirilip dinsel kökenlerinden çıkarıldıktan sonra, başka bir şekilde ifade edecek olursak dilin Tanrı tarafından insanlara verili bir şey olduğunun reddedilmesinden sonra, dil olgusunun açıklanmasında Hegel'in kavramlarından yararlanılmıştır. Filolojiyle uğraşanların büyük bir kısmı Hegel gibi ilk dilden başlayan tarihsel kurguları benimsemek yerine, dil ile tarih arasında diyalektik bir gelişim sunmayı yeğler. Bir sistem kurarlar ve bu sistemin gerektirdiği tarihsel kurguyu oluştururlar (Tıpkı Hegel'in yaptığı gibi). Dünyayı, insanı ve tarihi bir arada serimleyen Hegel'in felsefesine baktığımızda kavramları birbirleriyle ve bütünlükle ilişkilendiren bir merkez vardır. Şüphesiz ki bu merkez tinin gelişiminden başka bir şey değildir. Hem ontolojik hem de epistemolojik olarak tek tek parçalarla bütün arasında etkileşim kuran tinin gelişimi, tinin kendini tanımaya yönelik hareketidir. *Tinin Görüngübilimi*'nde bir yapıtı alışıl-gelmiş olanın aksine önsözünde açıklamaya başlayan Hegel, verili bir felsefi dizge karşısında saltığı özne olarak tasarımı gereksinimlerinde, kendini kendi içine yansıtmayan önermelerin Tanrı'yla başlayan sözcükleri, kendi başlarına anlamsız bir ses, salt adlar olarak niteler. (Hegel, 1986: s. 32) İçerik ve anlamı olmayan edimsel bilmelelerdir. Nitekim Hegel düşüncesinde, Tinin etrafında yönelen bir sistem oluşturulur.

Saussure'ün karşılaştırmalı dilbilim anlayışı karşısında oluşturmak istediği şey, eşzamanlı/artzamanlı yaklaşımında belirir. *Genel Dilbilim Dersleri*'nde bir tekille bir çoğul arasındaki bağıntıyı, hem yatay hem de dikey bir eksen üzerinde izah ederken linguistik sistemin yapısı üzerinde odaklanarak, sistemi zaman içerisinde geçirmiş olduğu değişikliklerden bağımsız bir şekilde ele alır. Artzamanlı olgularla eşzamanlı olguların raslantısal durumuna vurgu yaparak, artzamanlı olgularla eşzamanlı olguların hem birbirinden bağımsız hem de birbirine bağımlı olduklarını gösterir. (Saussure, 1966: s. 132-136) Başka bir ifadeyle, artzamanlı yaklaşımla eşzamanlı yaklaşım bir dil içinde yaşanan değişiklikleri anlamak için yapıyla ilintili bütünsel bir düşünceye sahip olmalıdır. Her ne kadar Saussure karşılaştırmalı dilbilimi eleştirerek yeni bir sistem oluşturduysa da aslına bakılırsa Hegel'in bütünsellik kavramıyla ilintili olarak kendi linguistik sistemini inşa ettiği görülür. Hegel'in metinlerine dayanarak Derrida, Saussure'ün geleneksel görüşü devam ettirdiğini (Derrida, 1976: s. 36-39) söyler. Saussure'de Hegel gibi göstergeye, bir birlik gözüyle bakar. Saussure öncelikli olarak göstergenin, nedensiz, bağımsız bir biçimde birbirine eklenmiş kendilikler olarak dünyayı yansıtmaya yönünü ele alır. Hegel'de bilincin yansıma durumlarından hareketle göstergeye yönelir. Her ikisi de konuşmaya öncelik verir. Bu izlekte yapısalcılar, post-yapısalcıların sözmerkezcilik eleştirilerine maruz kalırlar. Başka bir ifadeyle, anlam, göstergede ya da metinde kendi kendisinin huzurunda olmayıp, Derrida'nın ifade ettiği gibi "différance"nin sonucudur. Dolayısıyla gösterge Derrida'ya göre, yapısalcıların yaptığı gibi gönderge ile anlamı birbirine bağlayan eş birimler olarak ele alınamaz. Daha özele indirgediğimizde Strauss'un akrabalık üzerine incelemeleri, Barthes'ın mit açıklamaları ve Lacan'ın öznenin yapılanması üzerine izahatları, söylemi bir inceleme nesnesi konumuna taşır. Öznelğin yalnızca ayırım ilkesi doğrultusunda sesli göstergenin görüntüsünden başka bir şey olmayan yazının "başkası"na, "sen"e, hatta "ben"e dahi karşıtlık duyulması yoluyla oyuna katıl[masıdır]." (Sarup, 2004: s. 42) "Ben" ve "sen", "biz" ve "onlar" türünden yapısalcı ayrımlar aynı zamanda Batılı söylemin tek ve genel bir sistem olduğu fikrini öne sürer. Sonuç itibarıyla farklı unsurları barındıran çeşitli perspektiflerden hareketle, dilin özneyi kurduğu düşünülür. Öznenin yerini yapı alır. Merkezleşen özne, dilin ikili karşıtlıkları tarafından üretilir. Dilin özneye girdiği ilişkiler ağı anlam ve eylemin kaynakları bakımından insanların ürettikleri sözcelemlerle masum olmayan bir etkileşime girer. "Buna göre, herhangi bir sözcük öbeği yalnızca bireysel olmayan, aynı zamanda tarihsel de olan bir bilincin işleyişini açığa çıkarmak için analiz edilebilir." (Loomba, 2000: s. 57) Aynı zamanda bu bilinç göstergenin keyfilğinde, yapısal sistemin içinde canlı ve organiktir. Bu anlamıyla kültürel ve toplumsal dinamikler bütüncül bir perspektifte, farklı işlevleri olan yapının birer parçasıdır. Bunun altında yatan anlam esasında, Derrida'nın Hegel, Heidegger ve Husserl ile girişmiş olduğu kavgada temellenir.

Fransa'da felsefenin yakın tarihteki gelişiminde, 1945'ten sonra "üç H" kuşağı olarak bilinen kuşaktan 1960'tan sonra üç "kuşku ustası" olarak bilinen kuşağa geçişi izlememiz mümkündür: üç H, Hegel, Husserl, Heidegger; üç kuşku ustası da Marx, Nietzsche ve Freud'dur. Bu demek değildir ki Hegelciler ya da Husserlciler 1960'a

gelindiğinde bir anda sahneden kaybolmuşlardır. Ama bu tarihten sonra üç H'ye ya da bunlardan herhangi birine başvurmakta ısrar edenler, bu tarihten itibaren, benimsedikleri konumun artık başat olmadığını ilk kabul edenler de olacaktır. Bu nedenle tartışmalarda ortak doxa'yı hesaba katmak ve yeni üçlü adına ileri sürülebilecek itirazlar karşısında kendilerini önceden savunmak zorunda kalacaklardır. (Mudimbe, Bohm, 2016, s. 501)

Bu durumda hem yapısalcılar hem de postyapısalcılar aklın hâkimiyeti karşısında, Batı felsefesinin aşkını tavrını Hegel'in kavramlarından hareketle eleştirirler. Öznenin yapısalcılıkla merkezleştirilen konumu Hegel'den devşirilen kavramlarla meşrulaştırılır. Metin merkezli düşüncelerin kaynağında Fransız hâkimiyeti söz konusudur. 1960-1980 Fransız yazarlarının metinlerinden esinlenerek felsefi, edebi ve sosyal bir arka plana sahip, anlamdan hareketle yöntem dayalı kültür analizlerine karşı kendine metin merkezli bir uğrak belirleyen (Breckman, 2010: s. 341) Fransız kanadı, özellikle İngiltere ve Amerika'daki üniversitelere karşı bir tepki olarak ortaya çıkar. Bu doğrultuda, Fransız kanadını oluşturan postyapısalcılar arasında, Michel Foucault, Gilles Deleuze-Felix Guattari, Jean Baudrillard, Jean François Lyotard, Jacques Derrida, Louis Althusser gibi isimler yer alır. (Davis, 2004: s. 3) Postyapısalcılık, fenomenoloji, Hegel, Marksizm, yapısalcılık sonrası okuma edimine vurgu yaparak yeni yazım stratejileri geliştirirler. Bir taraftan Avrupalı bilgi sistemlerini, özne, tarih ve anlam içerikleri çerçevesinde yeniden konumlandırır, diğer taraftan da, insanın merkezleşmesi mefhumunu, söze dayalı istikrarsız olan toplumla bağlantılandırarak büsbütün parçalanmış bir yapıdan söz eder. Bunu yaparken özellikle anti-Hegelci bir tavır sergilerler. Derrida, Foucault, Deleuze için Hegel, dikey düşüncenin yaratıcılarından olduğu için eleştirilerin hedefinde yer alır. Dışsal bir adlandırma olarak değil de, modern geleneğe tepki olarak Hegel'in aşkın varlık nosyonunu eleştirirler. Felsefi açıdan değerlendirilecek olursak, "Her şey yorumdur, hatta yorumun yorumudur; olgular yoktur" (kaynağı Nietzsche); "Dil bir farklılıklar sistemidir" (Saussure); "Gösterenlerin serbest salınımını, dolaşımını, oyununu durduracak bir aşkın gösterilen yoktur" (Derrida); "Özne, anlamın kaynağı değildir; gösterilene tâbi olmak suretiyle arzular" (Lacan); "Özne ölmüştür" (Foucault); "Büyük meta-anlatıların sonu gelmiştir" (Lyotard) vs. bu cümlelerin bağlamlarından soyutlanıp bir araya getirilmeleriyle oluşan söylemler (Direk-Güremen, 2004: s. 13) Descartes, Kant, Hegel, Marks gibi filozofları hedef alarak geleneksel felsefenin ve onun araştırmalarının bağlandığı değerleri yıkarlar. Fransız felsefeciler, bilimden etiğe, estetikten politikaya kadar farklılıkları bir araya getiren çoklu yaklaşımları talep ederler. Sözü edilen alanların kavranış tarzlarında tekil izlekler ortaya koyarlar. Felsefi gramerden kaynaklanmayan bükülme noktalarını kullanarak yeni söylemler oluştururlar. Bu anlamda Fransız felsefesi kavramla ve hakikatle uğraşır ancak söz konusu olan heterojenlik düzlemlerini işaret etmektir. "Büyük sistemler güçlerini ispat edici iç kesinlikten alırlar. Hegel, bu açıdan, belki de kesin bir model olarak kalmaktadır. Oysa, çağdaş Fransız felsefesinin büyük bir bölümünün Hegelci tarz ile, bu 'son' büyük spekülâtif felsefeyle, hiç durmadan çatıştığı söylenebilir."

(Descamps, 2015: s. 11) Görüldüğü üzere postyapısalcılık tarafından modern felsefenin üretmiş olduğu eserler, yeni okuma stratejileri geliştirme arayışı içinde Hegel'i karşı söylem konumuna getirir. Artık postyapısalcı söylem için Hegel, kaçınılmaz bir merkez haline gelir. Özellikle Nietzsche'den devşirdikleri kavramlarla anti-Hegelci yeni okuma stratejileri geliştirirler.

2. Deleuze ve Hegel

Deleuze, Hegel ile Nietzsche'yi karşı karşıya getiren çalışması *Nietzsche ve Felsefe*'de Nietzsche'nin kavramlarına başvurarak Hegel'i bütünsellik, yansıma, nicelik ve nitelik tartışmalarında doğrudan muhatap kabul eder. *Nietzsche ve Felsefe*'de Hegel'in bütünsel diyalektik sistemini, bütünselliği rastlantıyla olumlayarak eleştirir. Dönüşüm gücü olan Dionysosçu bir etkinlikle “evrensel ve tekil, değişmez ve tikel, sonsuz ve sonlu” (Deleuze, 2010: s. 191) olanların yalnızca belirtiler olduğunu söyleyerek aslında evrensel ve değişmez olanın ne olduğu sorusuna yönelir. Çünkü Deleuze için felsefe kavramlar oluşturmak, keşfetmek, üretmek sanattır (Deleuze & Guattari, 2006: s. 12) ve bu sanat Hegel ile sürekli aşkınlığa adanmıştır. Nitekim Deleuze tarafından felsefe, *Felsefe Nedir?* kitabının ‘Geofelsefe’ başlıklı bölümünde yurtlukları olan kavram üreten içkinlik düzlemi olarak nitelendirilmektedir. Esasen bu yurtluklar, değişebilen sozincirsel gruplardır. Aritmetik ‘Birlik’ten ziyade tecimsel bağlantıları olan genişletilebilir geometrik bir alandır. Modern devletlerde uygulanan bir yurtsuzlaştırma değildir. Zira “yurtsuzlaştırma aşkın niteliktedir: yukarıdan, diklemesine, toprağın bir tür semâvi birleştiricisini izleyerek gerçekleşme eğilimindedir.” (Deleuze & Guattari, 2006: s.78) Birbirine uymayan parçalanmış bütünlükler olarak felsefi kavramlar, düşüncenin yurtsuzlaştırılmasının ya da yeniden yurtlandırılmalarının aşkınsal olduğu fikrine indirgenemeyeceği gibi, ideolojik belirlenimlerde olamazlar. Aynı düzlem üzerinde kavranan “omnitude” gibi içkinlik düzlemini oluştururlar. Kavramlar ve düzlem sıkı sıkıya birbirlerinin tamamlayıcısıdır. İçkinlik düzlemi bir kavram değildir, bütün kavramların kavramı da değildir. (Bkz. Deleuze & Guattari, 2006: s.38) Hegel'in bütünsellik kavramının karşıtı olarak içkinlik düzlemi, kavramların bir'e dönüşmesine, ya da tümeller haline gelip tekilliklerini kaybetmelerine engel olur. Bu yüzden Deleuze, aşkıncı felsefe tarihlerini ele alırken tüm kinini Hegel'den çıkarır. Spinoza ve Nietzsche'nin bir olumlamadan, bir neşeden kaynaklanan eleştirel ve yıkıcı güçlerini, yaşamı sakatlayan ve sönmülendiren Hegel'e karşı kullanır. Çünkü birinin hain rolünü üstlenmesi gerek. (Deleuze, 2017: s. 226)

Hegel ve diyalektik felsefesini karşısına alan Deleuze, yaşamı yükleme ve bu yükler yüzünden onu kımıldayamaz hale getirme, devlet ya da dinle barıştırma, yaşamı olumsuzun hâkimiyetine sokma girişiminin Hegel'de vücut bulduğunu düşünür. (Deleuze, 2017: s. 226) Hegelci kavramlara karşıt olarak Spinoza, Bergson ve Nietzsche'yi kullanır. Bu kavramsal kişilikleri ve onların kullanmış olduğu kavramları, içkinlik düzleminin yapı taşları olarak görür. *İssız Ada ve Diğer Metinler*'de belirttiği üzere yaşama ölümü kazıma girişimini tersine döndürme rolünün kahramanları olarak kavramsal kişilikler, düşüncenin diyagramsal belircileriyle kavramların belircilerini

birleştirirler. Düşünce, kavramsal kişilikle iç koşulları olan yeni bir varoluş kazanır. Bu yorum esasen Nietzscheci tarzda modern dönemin diyalektiğinden kurtulma biçimidir. Başka bir ifadeyle dikey düşüncenin Hegel merkezli rasyonel varlık anlayışı ve yalnızca belirtiler olarak kabul ettiği hakikat nosyonuna yönelik eleştiridir. Çünkü Deleuze’de Nietzscheci tarzda bir okuma, görüngüleri, organizmaları, toplumu birer gösterge olarak kabul eder. Bundan dolayı “Hegel’de anlamların çeşitliliği, özün seçimi, zamanın zorunluluğu yalnızca görünümdür.” (Deleuze, 2010: s.191) Esasında filolojiyle yakından bağlantısı olan bir göstergebilim hâkimdir. Bu göstergebilim, etkin ve tepkin güçler durumunu yansıtmaktadır. Evrensel ve değişmez olanın yani yüklem veya nesne olanın hangi istencin nesnesi olduğu önemlidir. Zira Nietzsche organik yaşamın güç ilişkileri üzerine kurulu olduğunu söyler. Deleuze, Nietzsche’nin organik toplumundaki güç ilişkisini fenomenlere, toplumlara, nesnelere doğru genişleterek, farklılıkların bir birlik ilkesi içinde özümsemişi görüşünü bir fark felsefesine dönüştürür. Karşıtlığın ya da çelişkinin gelişimiyle ilerleyen diyalektik kavramını, “kuvvetlerin, onların niteliklerinin ve ilişkilerinin kendisinden türediği asıl öğeye” (Deleuze, 2010: s. 192) nüfuz edemeyen bir kavram olarak karşıt soyut ürünler arasındaki ilişkinin yasasıdır. Gizli diferansiyel işleyişi olan diyalektik, Hegelci mutsuz bilincin bir yansımasıdır. Hatta Deleuze için Hegel’in Efendi-köle diyalektiğine karşıt olarak Nietzscheci güç nosyonuna dayalı bir çözümlemeyle karşıtlıklarda saklanan kuvvetlerin diferansiyel ilişkileri söz konudur.

Organik toplum, etkin ve tepkin kuvvetlerin savaşımına tanık olur. Efendilere karşılık gelen etkin kuvvetler olumluyucudur. Buna karşın kölelere karşılık gelen tepkin kuvvetler olumsuzlayıcıdır. Nitekim Hegel’in Efendi-köle diyalektiğinde durum tam tersidir. Deleuze özellikle bir bütünün karşıtı olarak sunulan bu çelişkinin, Batı metafiziğindeki temsiliyetin göstergesi olduğunu ifade eder. Farktan ziyade, katıksız bir benzeşim, tek biçimcilik hâkimdir. Deleuze fark kavramını, özdeşlikle olan ilişkisinden Bergson’un bazı metinlerinden yola çıkarak virtüellik mefhumu sayesinde hak ettiği yere ulaştırır.

Virtüellik mefhumu sayesinde “şey ilk olarak, dolaysızca kendisinden farklılaşır. Hegel’e göre, şeyin kendisinden farklılaşmasının nedeni, önce kendi olmayan her şeyden farklılaşmasıdır, bu durumda fark çelişmeye kadar gider. Burada karşıtla çelişme arasındaki ayırım bizim için çok önemli değil, çelişme bir bütünün karşıt olarak sunulmasından ibarettir. Ne olursa olsun, iki durumda da farkın yerine belirlenimin oyunu geçirilmiştir. ‘Üzerine aynı anda iki karşıt bakış yöneltmeyeceğimiz ve sonuç olarak birbiriyle çatışan iki kavram altında yer almayacak hiçbir somut gerçeklik yoktur.’ (Deleuze, 2017: 68-69)

Öyleyse çelişme diyalektiği, farkın kendisini elden geçirir. Deleuze, Platoncu dışsal bir fark anlayışını eleştirdiği gibi, çelişme diyalektiğine dayalı Hegelci soyut fark anlayışını da farkın kendisini göz ardı ettiği için eleştirir. Batı metafiziğinin en büyük yanılsamalarından biridir karşıt iki eğilimin bir bağdaştırma mantığı içerisinde

sunulması. Oysaki çelişik iki kavramın bağdaştırılması ne farklılık ne de çeşitlilik sunabilir. Kavramlar, kendinden farklı oldukları için farklıdır. Hegelvari olumsuzlayıcı bir tavırla tek biçimli, temsiliyete dayalı bir fark kavramı değildir söz konusu olan. Gerçek bir terimin diğer bir terim tarafından olumsuzlanmasının aynı anda iki terimi de içeren bir virtüelliğin olumlu gerçekleşmesinden başka bir şey değildir. (Deleuze, 2017: s. 69) Deleuze, başkalığın, farklılığın, çoğulluğun olumsuzlandığı özdeşlik felsefesinin yüzeysel ilerlemesine nispetle farkı olumsuzlamadan çelişmenin önüne koyar. Farklılaşmayı, gücün değişken durumu içerisinde oluşun içsel farklılıklarında bulur.

Sonuç

Batı felsefesinin dışsal ya da soyut bakış açılarına yönelik eleştirilerin Fransız kanadından gelmesi şaşırtıcı değildir. Bu açıdan bakıldığında Deleuze, yapısalcılık sonrası Hegel eleştirisiyle felsefi anlamda yeni bir perspektif sunmaktadır. Nitekim söz konusu eleştirel süreç, okuma edimi üzerine odaklanmış Fransız düşünürlerin genel tutumlarının bir göstergesidir. Yapısalcılık sonrası anti-Hegelci yaklaşım, başta felsefe olmak üzere psikolojiden dilbilime varıncaya kadar birçok alanı içine almaktadır. Kapsamın bu denli geniş olması disiplinlerarası söylem olanaklarını beraberinde getirir.

Yapısalcılıkla birlikte öznenin merkezsizleştirilen konumu bilhassa Hegel'den devşirilen kavramlarla meşrulaştırılması, metin merkezli düşüncelerin temelini oluşturmaktadır. 1960-1980 Fransız yazarlarının metinlerinden esinlenerek felsefi, edebi ve sosyal bir arka plana sahip, anlamdan hareketle yönetime dayalı kültür analizlerine karşı kendine metin merkezli bir uğrak belirleyen Fransız kanadı, analitik felsefelerin karşısında konumlanarak, söylemlerini haklılaştıracak şekilde modern felsefeyi eleştirirler. Deleuze gibi birçok postyapısalcı düşünür, eleştirilerini Hegel üzerinden gerçekleştirir. Yapısalcılık ve yapısalcılık sonrası felsefelerin Hegel'e ve onun kavramlarına değinmeden (olumlu ya da olumsuz anlamda) felsefe yaptıklarını söylemek zordur.

Ulaşılan sonuçları bakımından, Hegel'in yapısalcılık sonrası düşünürler tarafından eleştirilmesine rağmen, birçokları tarafından metinlerin doğuşunu meşrulaştıran kavramları, postyapısalcı düşüncenin temel zeminini oluşturur. Hegel'den devşirilen kavramlar aracılığıyla yapısalcılıktan yapısalcılık sonrasına geçişin aşkın, tek biçimli, temsiliyete dayalı felsefeleri eleştirilmiştir. Bu anti-Hegelci tutum, felsefeyi farklı bir boyuttan okumayı gerektirecektir.

Kaynakça

- Baugh, Bruce. (2016). "Modern Fransız Felsefesinde Hegel: Mutsuz Bilinç", Çev. Ozan Başdaner, Ümit Tatlıcan, *Hegel Paris'te: Fransız Hegel Okuması*, Der. Sadık Erol Er İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Breckman, Warren. (2010). "Times of Theory: On Writing the History of French Theory," *Journal of the History of Ideas*, vol. 71, no. 3.

- Coward, Rosalind. -Ellis, John. (1985). *Dil ve Maddecilik*, Çev. Esen Tarım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Davis, Colin. (2004). *After Poststructuralism: Reading, Stories and Theories*, London: Routledge.
- Deleuze, Gilles. (2017). *İssız Ada ve Diğer Metinler: Metinler ve Söyleşiler 1953-1974*, Çev. Ferhat Taylan-Hakan Yücefer, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Deleuze, Gilles. (2010), *Nietzsche ve Felsefe*, Çev. Ferhat Taylan, İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Deleuze, Gilles. Guattari, Felix. (2006). *Felsefe Nedir?*, Çev. Turhan Ilgaz, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Derrida, Jacques. (1976). *Of Grammatology*, Çev. G. C. Spivak, Baltimore: John Hopkins University Press.
- Descamps, C. (2015). *Fransa'da Felsefe'nin Kırk Yılı*, Çev. Ender Keskin, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Direk, Zeynep. Güremen, Refik. (2004). *Çağdaş Fransız Düşüncesi*, Der. Zeynep Direk, Refik Güremen, Ankara: Epos Yayınları.
- Gottdiener, Maek. (2005). *Postmodern Göstergeler: Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*, Çev. Erdal Cengiz-Hakan Gür-Arhan Nur, Ankara: İmge Kitabevi.
- Hegel, Wilhelm, Friedrich. (1991). *Tarihte Akıl*, Çev. Önay Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Hegel, Wilhelm, Friedrich. (1986). *Tinin Görüngü Bilimi*, Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları.
- Holdcroft, David. (1991). *Saussure: Signs, Sytem and Arbitrariness*, New York: Cambridge University Press.
- Loomba, Ania. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Çev. Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Marks, John. (2016). "Hegel Fransa'da: Alexandre Kojève", Çev. Semir Temiz, Onur Varolun, *Hegel Paris'te: Fransız Hegel Okuması*, Der. Sadık Erol Er, İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Mudimbe, V. Y., Bohm, A. (2016). "Hegel'in Fransa'da Alımlanışı", Çev. Sadık Erol Er, Gülten Silindir, *Hegel Paris'te: Fransız Hegel Okuması*, Der. Sadık Erol Er İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Sarup, Madan. (2004). *Post-yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. Abdülbaki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Saussure, Ferdinand de. (1966). *Course in General Linguistics*, Der. C. Bally and A. Secheehaye, Çev. W. Baskin, New York: McGraw Hill,
- Strauss, Lévi. (1966). *The Savage Mind*, Londra: Weidenfeld .& Nicolson